V. ROBU

DE LA TORNA, TORNA, FRATRE, LA PETRE NUMELE UNUI ROMÂN DOBROGEAN DIN SECOLUL AL X-LEA

În vara anului 1967, a fost descoperit la Capidava un vas de o excepțională valoare testimonială pentru atestarea documentată a continuității etnico-lingvistice românești, a culturii materiale și spirituale a poporului român de-a lungul întregii sale istorii fără întrerupere, și în ținuturile dintre Dunăre și Marea Neagră, în vechea Scythia Minor [1].

Partea de sus a vasului este ornamentată prin incizie în pasta crudă cu linii ondulate înscriind în jurul calotei urciorului conturul unei cruci ale cărei brațe, dispuse stîngaci simetric în rozetă, au formă trapezoidală. În această parte se află o inscripție alfabetiformă cu caracterele scrierii grecești, avînd următorul conținut :

a) pe trei dintre brațele crucii se află literele M, Θ, NH, KO, simbolizînd cuvintele M(ήτηρ) Θ(εοῦ) νικᾶ [2], iar pe al patrulea braț o *chrisma* [3] ;

b) sub cele patru registre, alfabetul grecesc (din care a fost omisă, probabil din greșeală, litera η), desfășurat linear, în ordine inversă rotației mesei olarului (de la dreapta spre stînga) ; este evident că în intenția olarului era ca cele douăzeci și patru de litere să încapă toate într-un cerc închis, în care litera *omega* s-ar fi situat în dreapta literei *alfa* ; dar, probabil, ajungînd la litera τ și dîndu-și seama că în spațiul de care mai dispunea nu va mai avea suficient loc pentru a înscrie toate cele cinci litere care îi mai rămăseseră, el a continuat scrierea urcînd ușor în sus pe o spirală așa fel, încît ultimele trei litere

---

[1] A. Rădulescu, *Un document protoroumain à Capidava, în Dacia,* NS, XIV, 1970, p. 311—325.

[2] *Ibidem*, p. 318.

[3] S-ar putea lua în considerație și ipoteza propusă de P. Năsturel, în *Europe Sud-Est,* 91, Athènes, 1971, p. 45, că pe gîtul dispărut al vasului s-ar fi putut afla incisă și monograma lui Isus Cristos.

apar dispuse deasupra rîndului început cu primele patru litere ale alfabetului ;

c) în spațiul rămas liber în dreapta literei *alfa*, meșterul, marcînd cu virgulă și un punct încheierea operației de scriere a alfabetului, a scris, de data aceasta în ordine normală, de la stînga la dreapta, cuvîntul Πέτρε.

Urciorul de la Capidava este unul dintre cele mai concludente documente istorico-arheologice privind procesul dialectic dintre cultura materială și cea spirituală, despre modul în care se însușește scrierea într-o limbă străină, proces în care își face loc în mod treptat și scrierea în limba maternă a subiecților respectivi. Inscripția de pe vasul de la Capidava este un asemenea exercițiu al unui învățăcel, care și-a săpat pentru veșnicie această supremă mărturisire a pregătirii lui culturale, chiar pe obiectul muncii sale.

Vom încerca să stabilim coordonatele socio-lingvistice ale evenimentului, pentru a argumenta, cu mijloacele și metodele mai riguroase ale lingvisticii moderne, că și în Dobrogea s-a scris și, deci, s-a vorbit românește în toată perioada formării și dezvoltării poporului român și a limbii române, fără întrerupere, că toate aceste ținuturi n-au fost părăsite și apoi reocupate de români.

Teza, în general acceptată, privind unitatea și omogenitatea fiecărei limbi naționale are un rezultat aberant, în sensul că ne poate determina să uităm ori să nu cunoaștem diversitatea condițiilor lingvistice în interiorul frontierelor fiecărei comunități, ba să ne ducă la falsa convingere că ar exista neapărat o identitate între limba vorbită de o comunitate lingvistică și limba pe care o scrie.

Aș parafraza, pentru combaterea unor asemenea păreri și în sprijinul ipotezei de lucru pe care ne-am propus-o, conținutul unui capitol din scrierile lui A. Martinet [4]. În momentul cînd o comunitate lingvistică, în general analfabetă, ia contact pentru prima dată cu scrierea, cunoaște acest aspect al transmiterii și receptării de informație prin intermediul altei limbi, în care aspectul scris a devenit de-acum tradițional, ca un fapt de cultură. În această situație, disocierea scrierii și a limbii cere o putere de analiză ce poate lipsi la început și e posibil ca primii vorbitori, care încearcă să scrie, să-și însușească priceperile și deprinderile ancodajului grafematic în acea limbă străină ; e posibil ca această situație să devină constantă, în sensul că oamenii instruiți, care continuă să vorbească fluent doar limba lor locală, cu excluderea altei limbi, să nu știe să scrie decît limba străină. În toate cazurile cunoscute, limba ce se impune în aspectul ei scris este limba unei culturi și a unei literaturi „clasice“ sau limba textelor religioase, cum a fost cazul cu latina în Europa occidentală, vechea elină ori vechea slavă bisericească în Europa de est, sanscrita în India, araba coranică în țările musulmane și în comunitățile lingvistice turco-tătare de cult mahomedan ;

---

[4] A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1963, cap. 5—4, dar mai ales cap. 5—18 (p. 161—162).

în țara noastră lucrurile s-au petrecut, cu siguranță, la fel. Autohtonii au deprins mai întîi scrierea limbii latine, apoi a limbii grecești, mai tîrziu a limbii slave bisericești, acestea din urmă impunîndu-se ca limbi liturgice ; desigur, acest proces nu exclude efortul de scriere în limba locală, în cazul nostru, în limba română. Numele *Petre* de pe vasul de la Capidava, deși este, deocamdată, un unicat în această privință pentru cea mai mare parte a fazei protoromânei, este un material (privind efortul de scriere în limba română paralel cu scrierea în limba greacă considerată liturgică) cu un accentuat potențial de convingere, în măsura în care se pot aduce argumente valide că el constituie un eveniment de limbă românească, ceea ce vom încerca să facem în cele ce urmează.

Olarul *Petre* din Capidava, trăitor în veacul al X-lea, se vădește un om cu o oarecare instrucțiune, avînd elementare priceperi de scriere în limba greacă și cu caractere grecești. Aparține cultului creștin cu limba liturghică greacă (situație explicabilă pentru ținuturile dintre Dunăre și Marea Neagră aflate sub administrația, dar mai ales sub puternica influență a Bizanțului), ceea ce se vădește în formula religioasă Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ) νικᾷ pe care o înscrie pe trei dintre registrele crucii. Exercițiul scrisului pe vasele de ceramică produse în atelier îl practică accidental și cu stîngăcie, aflîndu-se în faza priceperilor, nu și a unor deprinderi devenite mecanice ; dovadă că lucrurile trebuie să fi stat așa este faptul că a uitat litera η, iar intenția lui de a realiza, din cele douăzeci și patru de litere ale alfabetului, un motiv decorativ circular la baza calotei urciorului nu i-a reușit, probabil din lipsa de exercițiu mai îndelungat, și a fost nevoit să scrie sfîrșitul șirului peste începutul lui.

Ceea ce este însă remarcabil și de o mare valoare informațională pentru noi este cuvîntul *Petre* pe care l-a scris în suprafața triunghiulară ce i-a rămas liberă prin ridicarea în spirală a sfîrșitului alfabetului.

Această succintă fișă socio-lingvistică, pentru autorul inscripției, pe care am imaginat-o, ridică problema relației *unilingvism-plurilingvism* ; cum poate fi definită situația lingvistică a olarului, autor al unei inscripții în care am identificat trei cuvinte în limba greacă și un cuvînt în limba română ? ; este el posesorul unei singure limbi ori este un bilingv și, în această din urmă situație, care este limba lui maternă și în ce măsură stăpînește el codul celei de a doua limbi ?

Dificultățile ce se ridică în formularea răspunsurilor la aceste întrebări sînt evidente, mai ales în situația de față, în care avem de conturat un eveniment lingvistic sincronic, dar privit în perspectiva diacroniei și pentru care nu ne putem baza decît pe două eșantioane de limbă extrem de reduse, plasate pe fundalul unui exercițiu de scriere la nivelul cunoașterii alfabetului.

Este un adevăr notoriu că relații de comunicare, schimburi de informație prin mijlocirea limbii au loc între comunități lingvistice (vorbind limbi diferite) peste frontierele lingvistice. Într-un studiu amplu

documentat și susținut cu date statistice [5], se demonstrează acest lucru prin situația diversității lingvistice ce caracterizează în prezent anumite zone de cultură din India, cum este cazul cu *Assam*, *Daccan*, împrejurimile deșertului *Rajasthan* etc., cu situația limbilor din Peninsula balcanică. Autorul la care ne referim supune criticii tendința curentă de a considera că unilingvismul este regula, iar plurilingvismul ar fi o situație de excepție, calificînd-o ca o viziune pătrunsă de idealism asupra realității lingvistice. În ciuda importanței și a frecvenței situațiilor plurilingve, se consideră normală doar situația unor țări europene și americane care, în interval de cîteva secole, au tins (și cu succes) spre țelul fixat în mod deliberat, de a realiza și stăpîni o limbă pe deplin unificată, simbol și instrument al existenței lor naționale. O asemenea realitate nu trebuie să ne determine a pierde din vedere că milioane de indivizi, probabil majoritatea oamenilor de pe pămînt, dobîndesc în cursul vieții controlul mai mult decît al unui sistem lingvistic și folosesc, într-o măsură mai mult ori mai puțin independentă, fiecare sistem, după necesitățile momentului. Tocmai existența în număr foarte mare a unor indivizi plurilingvi actualizează un continuu rol mediator al bilingvismului, asigurînd comunicarea peste frontierele lingvistice și ale comunităților culturale, și nu am avea nici un motiv să nu susținem existența unei situații plurilingve și pe teritoriul românesc în faza formării limbii române. Dacă admitem cele de mai sus, putem afirma că rudimente de bilingvism latino-traco-dacic au existat și înainte de cucerirea Daciei de către legiunile romane. Situația plurilingvă a devenit tot mai frecvent marcată, mai ales în masa vorbitorilor autohtoni, din momentul în care latina a dobîndit poziție de limbă dominantă. Aceasta a dus la interferența normelor sistemului lingvistic latinesc cu normele sistemului lingvistic traco-dacic, autohtonii fiind tot mai des puși în situația de a se conforma unor norme diferite în împrejurări situaționale și contextuale diferite. Caracterul diacronic al acestui eveniment lingvistic și lipsa unor eșantioane de corpus din această perioadă plasează situația dincolo de limitele posibilităților efectuării unei observații nemijlocite, și chiar mijlocite, asupra procesului care a avut loc. Avem însă limpezi două momente : o bază de plecare — limba latină — și baza de sosire — limba română — din ce în ce mai larg atestată, începînd cu secolele al XV-lea, dar mai ales al XVI-lea și al XVII-lea, precum și eșantioanele dialectale din sudul Dunării, mai conservatoare ale unor forme din faza protoromânei. Între aceste norme de referință se situează fenomenul de romanizare care implică etnogeneza poporului român, pe baza autohtonă traco-dacică, și formarea limbii române, pe baza limbii latine dominante, proces care a trecut în mod cert printr-o fază de bilingvism.

Varianta de limbă latină devenită treptat a doua limbă a autohtonilor, apoi limba lor maternă, afectată mai mult ori mai puțin la diferitele ei nivele prin interferențele cu substratul autohton, a constituit

---

[5] U. Weinreich, *Unilinguism et multilinguism*, în *Le langage*, Paris, 1968, p. 547—683, după care ne orientăm discuția în această problemă.

o fază tranzitorie pe care nu o putem delimita în timp. Încercările specialiștilor în această problemă au dus la rezultate diferite, măsurate chiar în cîteva secole, atît în privința perioadei inițiale, cît și, mai ales, a celei finale. A stabili în retrospectivă istorică, prin reconstituire, perioada în care varianta latinei dunărene, vorbite de autohtoni și influențate de substrat, a devenit o limbă nouă, româna comună, este într-adevăr o problemă foarte dificilă și orice ipoteză în această privință rămîne cu flancurile slab apărate în fața criticii [6]. Pentru ca limba latină dunăreană să fi devenit o limbă nouă, trebuie să admitem că ea avea cel puțin o formă sensibil diferită de a sursei ei și o relativă stabilitate după fluctuațiile inițiale ; cît privește rolul ei social, trebuie să admitem că acest idiom a ajuns să aibă nu numai funcție referențială, denotativă, ci și conotativă, expresivă, fatică, metalingvistică, adică să aibă statut complet de limbă, să aibă rădăcinile adînc ancorate în funcțiile de bază ale limbajului, să fie folosită ca mijloc de comunicare între mamă și copil, de exemplu, și în contactele lingvistice obișnuite, de ordin formal. Această latură a problemei aparține psihologiei sociale a limbajului, eventual psiholingvisticii ; lingvistica trebuie să o admită însă, de moment ce are la dispoziție bazele de plecare și de sosire și o seamă de fenomene lingvistice caracteristice perioadei în care presupunem că evenimentul lingvistic a ajuns să se constituie ca un tot mai mult ori mai puțin unitar, implicînd ceea ce la un moment dat, pe baza de sosire din perioada secolelor al XIV-lea—al XVII-lea, reprezintă, în mod clar, variantele dialectale dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna [7].

Protoromâna reconstituită reprezintă o abstracție, adică un *diasistem* al tuturor graiurilor traco-romanice locale, atît din nordul, cît și din sudul Dunării, și nu idiomul latino-traco-dacic standard, un *koine* concret, în sensul că un asemenea idiom „nu se întîlnește niciodată pe teren sub înfățișarea ideală care rezultă din construirea lui științifică" [8].

Atestarea istorică a unui grai romanic în secolul al VI-lea, deși reprezentat printr-un eșantion extrem de redus, de numai trei cuvinte, poate căpăta semnificația unei certitudini, dacă supunem unei analize mai atente evenimentul de referință. Este vorba de cunoscuta expresie alocutivă *torna, torna, fratre*, menționată de cronicarii bizantini Theophilactos Simocattes, aproape contemporan cu incidentul istoric din 587, și Theophanes Confessor (pe la începutul secolului al IX-lea) ; înregistrînd expresia, ambii autori o atribuie unui ostaș sau conducător de atelaj care a strigat-o în limba localnicilor (ἐπιχώριός τε γλοττῇ) sau în limba părintească (πατρῴα φονή). Nu intrăm în detaliile discuțiilor contradictorii și întinse pe sute de pagini în litera-

[6] O sinteză a ipotezelor găsim la I. Coteanu. *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969.

[7] Cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 10—26.

[8] *Ibidem*, p. 22—25.

tura de specialitate [9]. Reținem doar că *torna* este interpretat nu ca o formulă de comandă din terminologia militară latinească folosită în armata bizantină (din seria *cede, move, sta, transforma, largiter ambula* etc.), ci ca un cuvînt din graiul viu al populației băștinașe, explicat prin românescul *a înturna* și prin corespondentul lui din aromână [10].

Tot în sprijinul interpretării în întregimea ei ca un eșantion de vorbire popular-familiară din idiomul romanic al băștinașilor, adăugăm că formula de adresă *frater-fratre*, în contextul unui imperativ, se actualizează nu ca un *alocutiv*, ci ca un *pseudolocutiv*, o formulă bună la toate în vorbirea curentă, din seria *soro, frate, mamă, taică* etc., care nu denotează gradul de rudenie al destinatarului, ci are o funcție conotativă de mobilizare a colocutorului, actualizînd relații foarte apropiate, opuse celor oficiale, adică neimplicînd condescendența, respectul, distanța ierarhică ce marchează orice formulă de comandă.

Pe de altă parte, dacă supunem analizei expresia *torna, torna, fratre*, avînd în vedere relația dintre redundanță și informație, așa cum se actualizează aceste două componente în aspectul vorbit și în cel scris al limbii, putem explica și cauza obiectivă pentru care cele trei cuvinte pronunțate într-un grai romanic local, asemănător cu latina, dar care nu mai era limbă latină, au fost înregistrate, totuși, așa cum ar fi trebuit să fie pronunțate în latinește. Ne aflăm în fața unei situații de conectare lingvistică plasată pe coordonatele a o seamă de factori extralingvistici : întunericul nopții, zgomotul produs de mersul amestecat al unităților militare, perspectiva unei lupte de noapte etc., situație în care apartenența militarilor și a însoțitorilor lor la limbi și la idiomuri diferite, și, mai ales, apartenența unora dintre aceștia la un idiom romanic asemănător cu limba latină, în al cărei cod erau formulate comenzile, dar care nu mai era limbă latină, a schimbat radical raportul între capacitatea informațională a codului comenzilor și redundanța inerentă a ei.

Selectarea unui cuvînt asemănător în planul expresiei cu un termen aparținînd unui sistem de comandă — *torna* -- într-un context nou — un pseudoalocutiv — a produs o ruptură radicală între informația transmisă de locutorul în cauză și funcția normală a codului. Codul comenzilor în limba latină, cu redundanța neutralizată la zero pentru cei inițiați [11], a continuat să funcționeze, transmițînd o cantitate și o calitate de informație pe care, de fapt, vehiculul lingvistic *torna, torna, fratre*, nu o mai conținea. Necunoașterea unei limbi în mod fluent, ignorarea probabilităților ei, este un factor echivalent cu zgo-

[9] I. Glodariu, *În legătură cu „torna, torna, fratre"*, în *Acta Musei Napocensis*, I, Cluj, 1964, p. 283—287 ; informații mai detaliate privind menționarea acestui „loc celebru" și asupra interpretării lui, între anii 1774—1923, găsim în Alexandru Philippide, *Originea românilor*, V. I, Iași, 1923, p. 504—508, care, în nota de la p. 506—508, dă și traducerea întregului pasaj în care se află înserată expresia atît de prețioasă pentru noi.

[10] P. Năsturel, *Torna, torna, fratre. O problemă de istorie și de lingvistică*, în *SCIV*, VII, București, 1956, 1—2, p. 182—185.

[11] Cf. în această privință H. A. Gleason, *Introduction à la linguistique* (traduction de F. Dubois-Charlier), Paris, 1969, par. 23.8—23.11.

motul ce împiedică transmiterea informației, receptarea și înțelegerea ei [12]; o asemenea limbă presupune — din partea ascultătorilor ei — maximum de liniște, de atenție, deoarece lipsa de atenție într-o asemenea situație specială este, de asemenea, echivalentă cu zgomotul care anulează transmiterea informației [13].

Așa se explică de ce un fapt cu totul banal, o observație a unui catîrgiu (sau soldat) adresată unui camarad al său, cu cele mai bune intenții, a putut căpăta proporții de celebritate, schimbînd soarta unei înfruntări militare într-o fugă dezordonată. Am putea menționa că vorbitorul rămas anonim și-a luat măsurile sale de precauție pentru a asigura ca mesajul său să ajungă la interlocutorul căruia îi era destinat, prin repetarea imperativului *torna*, prin care enunțul său și-a dublat redundanța cu acest surplus de consum de mijloace de transmitere a informației. Efectul neașteptat al banalei intervenții este rezultatul unei situații lingvistice obiective : existența alături de limba latină a unui grai romanic desprins chiar din limba latină, dar care ajunsese să aibă un statut propriu, să constituie idiomul unei colectivități lingvistice distincte de cei care vorbeau latina, necunoscut pentru cei care vorbeau alte idiomuri, dar comenzile militare le primeau în formule latinești. Cuvîntul *torna*, care în limba maternă conținea o informație inofensivă, în limbajul comenzilor purta o informație specială și a provocat efectele unui ordin de retragere [14].

O altă problemă care ne atrage atenția și care poate constitui încă un argument în sprijinul ipotezei că *torna (torna), frater (fratre)*, este un eșantion de limbă română decurge din mențiunea specială existentă în amîndouă izvoarele de referință : cuvintele au fost strigate în limba părintească a oamenilor, în limba locului ; aceasta înseamnă că cei doi autori recunosc indirect că expresia la care se referă nu a fost spusă, așa cum au transcris-o ei *aproximativ* în limba latină, ci într-un idiom asemănător, dar totuși diferit.

Se înțelege de la sine nu numai că nu este vorba de o trascripție fonetică, dar nici măcar de o reproducere cu grafemele obișnuite ale alfabetului, deoarece enunțul într-un idiom romanic este redat în cuvinte aproximativ latinești, dar cu literele alfabetului grecesc, factori care măresc și mai mult diferența între ceea ce s-a spus cu vocea și

---

[12] Afirmația noastră cu privire la redundanța codurilor specializate, în general, și la redundanța codului militar, în special, are în vedere că acesta are nucleul sintagmei care poartă densitatea maximă a informației însoțit de o seamă de vecinătăți contextuale pregătitoare caracteristice, de elemente extralingvistice situaționale, cum sînt răpăitul tobelor, sunetul goarnei, semnale vizuale etc. ; pe de altă parte, unitatea lexicală în sine nu e redundantă în planul expresiei, care se emite cu maximum de economicitate, ci în planul conținutului, legat prin sensul său de un mecanism executoriu devenit stereotipie, ca un fel de reflex condiționat.

[13] P. Guiraud. *Langage et théorie de la communication*, în *Le langage*, Paris, 1968, cap. *Bruit et redondance* (p. 162—167).

[14] În ce privește relația individ-realitate-limbă, cf. E. Sapir, *La place de la linguistique parmi les sciences*, p. 131—140, dar mai ales, p. 134 ; B. L. Whorf, *Langage, Trought and Reality*, Massachusetts, 1957, p. 138 și urm. ; A. Kondratov, în *Sons et signes*, Moscou, 1968, p. 48—68, dar mai ales, p. 52—54.

ceea ce a rămas pe materialul pe care s-a scris. Astfel s-au putut petrece lucrurile cu latinescu *frater* și chiar cu *fratre*, înregistrate așa, în scris, de cei doi cronicari bizantini, dar care nici în latina vorbită a veacului al VI-lea nu îl mai puteau păstra pe — *r* aflat în silabă neaccentuată, și deci, ne mai purtînd nici un fel de informație [15].

Prin urmare, în idiomul romanic local, vorbit de vlahii din armata bizantină, cuvîntul trebuie să fi sunat *frate* (eventual *frată*), ceea ce corespunde în totul evoluției sincretice, nivelatoare a mărcilor opozițiilor cauzale încă în latina populară, și tot mai accentuat în limba română.

Aducînd asemenea argumente, neobișnuite pînă acum în discuția privind apartenența la limba română a expresiei *torna, torna, fratre*, considerăm că am făcut încă un pas spre adevăr și, mai ales, am demonstrat cît de utilă ar fi, pentru studiul diacronic al limbii noastre, pentru elucidarea unor probleme văzute pînă în prezent mai mult intuitiv, folosirea unor procedee de cercetare mai riguroase pe care ni le pun la dispoziție atît teoria informației, cît și glossocronologia.

Recunoașterea în *torna, torna, fratre (frater)*, a unui eșantion de limbă română din faza protoromânei timpurii (sfîrșitul veacului al VI-lea), în care nimic nu ne împiedică să presupunem un **ti(ni) întoarnî, frati*, ori **întornî-ti, frati* (sau altă formă similară), în vorbirea locală, părintească a vlahilor localnici, constiuie o bază de plecare pentru a argumenta că *Petre* de pe vasul de la Capidava, din secolul al X-lea, este un nume românesc.

Numele propriu *Petru* se încadrează în subclasa onomasticii moștenite în limba română din limba latină, împreună cu etimonul său comun — *piatră* [16]. Genericul tematic este foarte vechi în limba noastră, moștenit din latinește și element din nucleul fondului principal lexical al românei [17]. Această situație a cuvîntului îl situează între elementele cele mai durabile, în nucleul conservator al unităților cu care operează glossocronologia în definirea coeficientului de stabilitate al limbii române.

Deși elementele din clasa onomasticelor sînt mai puțin stabile decît numele comune, numele propriu *Petru*, fiind legat tematic de comunul *piatră*, atît de adînc înrădăcinat în fondul cel mai stabil al limbii noastre, este și el foarte vechi și nu avem nici un motiv să nu

---

[15] Ovid Densușianu, în *Istoria limbii române*, V. I, în cap. *Cele mai vechi urme de limbă românească* (p. 249), relatînd evenimentul la care ne-am referit, pune sub semnul întrebării că în expresia *torna, torna, fratre*, am avea cea mai veche urmă de limbă românească. Îl amintim aici și acum, deoarece autorul primului tratat de istorie a limbii române afirmă că „*frate*" are, fără îndoială, mai multă valoare decît *torna*, dar nu poate fi nici el privit ca fiind într-adevăr românesc.

[16] Cf. *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, p. 612 ; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 132—133 ; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 90—92.

[17] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 52, 74, 104—105.

îl considerăm ca element al onomasticii noastre pătruns odată cu creștinismul, care a introdus și practica botezului cu nume canonice de calendar.

Vechimea temei *piatră* și a onomasticului *Petru* este atestată în limba noastră în textele scrise începînd din secolul al XIV-lea. Astfel, sînt înregistrate : toponimicul *Piatra obla* într-un document din 1392 [18] ; într-un document din 1487, în care recunoaștem un derivat toponimic *Petrești* (sau *Petreștii*) din onomasticul *Petre* [19] ; din 1488 *pietra Kosztin*, iar din 1490 în lista *Albu, Fruntesa, Lupul, Mușata, Prăvul, Purece, Secară*, se află și *Pietreani*. De asemenea, găsim sintagmele „a lu Simon *Petru* răspunsul" și „tremiseră cătr-înșii *Pătru* și Ioan" pentru anul 1563 ș.a. [20].

O asemenea frecventă atestare atît a temei generice, cît și a onomasticului *Petru*, legat de ea, chiar în primele documente scrise ce formează corpusul de bază pe care se studiază limba română veche în perioada evului mediu, constituie un important element strategic, privind legitimarea numelui *Petre* de pe urciorul de la Capidava, făcut, ornamentat și semnat cu circa 400 ani mai înainte, în perioada feudalismului timpuriu.

Petre nu poate fi considerat element al unui acatist în limba greacă, pentru care alfabetul ar constitui o cheie acrostihică a condacelor și icoaselor ce sînt părți constitutive ale unor asemenea imnuri religioase, context care ar fi admis selectarea numelui Πέτρος alături de perechea lui, Παῦλος, în cazul vocativ [21].

Problema implică însă o discuție mai detaliată asupra spectrului cazurilor în limba română în clasa numelor proprii, care diferă de cea din limba elină, precum și unele precizări privind distribuția contextuală a formelor cazuale ce ne interesează (nominativul și vocativul).

Oralitatea este una din dominantele limbajului care îl definesc ca fenomen social ; ea determină o seamă de relații specifice între locutor

---

[18] O. Densușianu, *op. cit.*, V. I, p. 252.

[19] *Revista istorică*, I, p. 378.

[20] O. Densușianu, *op. cit.*, p. 253, 255, 259.

[21] Dilatînd limitele ipotezei formulate de A. Rădulescu, *op. cit.*, care, pentru interpretarea semnificației grupurilor de litere NH—KO, sugerează și posibilitatea ca ne-am putea afla în fața unor simboluri magico-religioase, s-a putut presupune că inscripția, luată în ansamblu, constituie un cod criptogramatic extrem de complicat în care grafemele alfabetului în ordinea *omega-alfa* ar putea fi cheia unui acatist, al cărui destinatar ar putea fi Sfîntul Petru ; o asemenea ipoteză circulă (după cum a reieșit din discuțiile ce au avut loc la sesiunea științifică a Muzeului de arheologie din Constanța, în octombrie, 1972) în unele cercuri clujene de specialitate ; aceasta ar permite interpretarea numelui *Petre* ca vocativul grecesc de la Πέτρος, actualizat într-un context specific, cu vecinătăți de imperativ. O asemenea ipoteză rămîne însă fără nici un suport, deoarece orice acatist este o compoziție în versuri (în originalele grecești), dar e construit din 13 condace (tropare care constituie tema) și 12 icoase de cîte 10—14 versuri fiecare, cu numeroase vocative ale numelui sfîntului sărbătorit în cele 130—182 de versuri cît are, de obicei, un asemenea imn religios. Pe de altă parte, nu există în nici un acatistier vreun acatist închinat exclusiv sfîntului Petru, ci numai ambilor sfinți — Petru și Pavel — sărbătoriți împreună, în aceeași, zi, în practica cultului creștin ortodox.

și colocutor, relații determinate de contiguitatea spațială și simultaneitatea temporală a situației în care destinatorul și destinatarul comunicării trebuie să se găsească pe coordonatele sistemului *ego*, *tu*, *hic*, *nunc*, specifice unui act de conectare lingvistică concretă. Această relație între destinator și destinatar presupune conectarea lor în situație lingvistică concretă printr-o formulă de adresare nemijlocită, printr-un alocutiv — de obicei, numele proprii ale protagoniștilor nemijlociți ai actului vorbit. Alocutivele sînt declanșatoare de conectare în actul de comunicare, lansate de locutor către colocutorul său. Este vorba deci de un protocol minimal în care destinatarul devine colocutor prin numele său în vocativ. Inscripția noastră nu se încadrează într-o asemenea situație lingvistică pe coordonatele sistemului *ego*, *tu*, *hic*, *nunc* ; aceasta înseamnă că numele *Petre* nu este actualizat funcțional în cazul vocativ, deoarece vecinătățile lui contextuale nu permit selecția unui nume în vocativ (și aceasta, nu pentru că textul este scris, ci pentru că nu se caracterizează prin indici de oralitate).

Cu totul alta este situația alocutivului *fratre (frater)* despre care am discutat în paragrafele anterioare, în care cuvîntul este distribuit într-un context specific, pe coordonatele sistemului *ego*, *tu*, *hic*, *nunc*, fiind o formă sincretică a cărei funcționalitate cazuală este actualizată, în limba română, de contextul în care este selectată.

Se pune problema dacă vocativul grecesc Πέτρε poate fi selectat nu numai într-un context specific conversației, într-un context cu vecinătăți de persoana a II-a, adică verbe la imperativ sau la alte moduri, dar la formele persoanei a II-a, ori este admis și în contexte cu vecinătăți de persoana a III-a, specifice distribuției celorlalte cazuri ; limba elină nu admitea o altă distribuire a vocativului, după cum nici greaca actuală nu o admite ; putem spune Πέτρος διαβάζει, Δημήτριος μελετᾶ *(context de pers. a III-a)*, *dar numai* Πέτρε διάβαζε, Δημήτριε μελέτα *(context de pers. a II-a)*. Rezultă din acestea că, de moment ce contextul nostru nu admite selectarea unui nume în cazul vocativ, iar *Petre* este un omonim al numelui grecesc în vocativ, *Petre* nu este un nume în limba greacă.

În clasa numelor de persoană și a numelor de animate ce se asimilează cu acestea, opozițiile cazuale după criteriul distribuției contextuale potrivit indicelui de persoană nu este operant, ci este mai eficient un alt tip de operație în definirea și delimitarea cazurilor decît cele cu care ne-a obișnuit gramatica tradițională, bazată pe criteriile amestecate — etimologic și morfologic. Trebuie să se aibă în vedere relația de solidaritate între planul expresiei și planul conținutului semantic, adică să se opereze o analiză biplană, în sensul că toate valorile semantice cu aceeași actualizare în planul expresiei să fie considerate reductibile la o singură unitate și invers : unitățile diferite în planul expresiei, dar identice ca valoare semantică, să fie reductibile la o singură unitate [22]. Aceasta înseamnă că indicii care determină schimbări

---

[22] Conform părerii emise de Paula Diaconescu, în *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 196—198.

în celălalt plan sînt relevanți în fiecare plan. În paradigma opozițiilor cazuale în clasa numelor proprii, avem în vedere, în primul rînd, pronumele personale care realizează maximum de opoziții cazuale, iar formele lor permit mijlocit rezolvarea omonimiei formelor cazuale în paradigma numelor proprii, acolo unde sincretismul formelor obligă la o analiză biplană.

Aplicînd aceste principii, vom distinge forme ale numelor proprii substituibile exclusiv cu pronume de persoana a doua. Aceste forme constituie cazurile vocative sau alocutive care se opun tuturor celorlalte forme nonvocative, adică celorlalte patru cazuri, admise numai în contexte de persoana a III-a. Bazîndu-ne pe o asemenea delimitare sincronică a cazurilor, putem opera o analiză diacronică mai riguroasă ; latina a avut o paradigmă de șase opoziții cazuale care, cu timpul, în latina populară și apoi în limba română, s-au confundat în planul expresiei prin dispariția consoanelor finale devenite redundante, ajungîndu-se la forme sincretice. În limba română însă, sincretismul nu a mers pînă la capăt, decît în clasa numelor inanimate și a animatelor nonumane, care nu permit substituirea cu persoana a II-a a pronumelui personal și selectarea în contextul unor forme verbale de persoana a II-a. Acestea din urmă s-au dovedit mai rezistente în conservarea unor trăsături distinctive în planul expresiei, în stare să determine modificări semantice în planul conținutului. În primul rînd, unele nume masculine au păstrat vocativul în *e*, cum este cazul și cu opoziția *Petru* — *Petre* ; în același timp, numeroase nume proprii masculine au ajuns la un sincretism total, adică au rămas în limba română în forma cazului vocativ, ceea ce pune în evidență funcția lor alocutivă : Gheorghe, Grigore, Ilie, Moise, Nicolae, Tănase, Vasile [23].

Acest mare număr de nume proprii masculine a atras în sfera funcțională sincretică și unele forme de vocativ cum sînt *Petre* sau *Ioane* care se actualizează și ca vocative, în opoziție cu formele opuse nonvocative *Petru* și *Ion*, dacă contextul în care sînt distribuite permite o asemenea valoare, dar și ca nonvocative (*Ioane*, în zona lingvistică din Banat), în contexte specifice pentru persoana a III-a, așa cum se întîmplă cu unitățile întinsei serii pe care am înregistrat-o mai sus.

În cazul lui *Petru*, *Petre*, considerînd principiul că toate formele care au sensuri identice sînt reductibile la o singură unitate, vom admite că ambele sînt cazuri vocative sau cazuri nonvocative, după cum sînt selectate în contexte-diagnostic specifice pentru cele două sensuri. Faptul că în limba română putem spune

Petru se duce ;	Petre, du-te ;
Petre se duce ;	Petru, du-te ;
Vasile se duce ;	Vasile, du-te ;
Dumitru se duce ;	Dumitru, du-te ;
Dimitrie se duce ;	Dimitrie, du-te ;

[23] Cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, care înregistrează și unele fonetisme moldovenești sincretice (*Balșe, Brate, Carpe, Cuze, Lupe, Lupșe, Sturze* etc.).

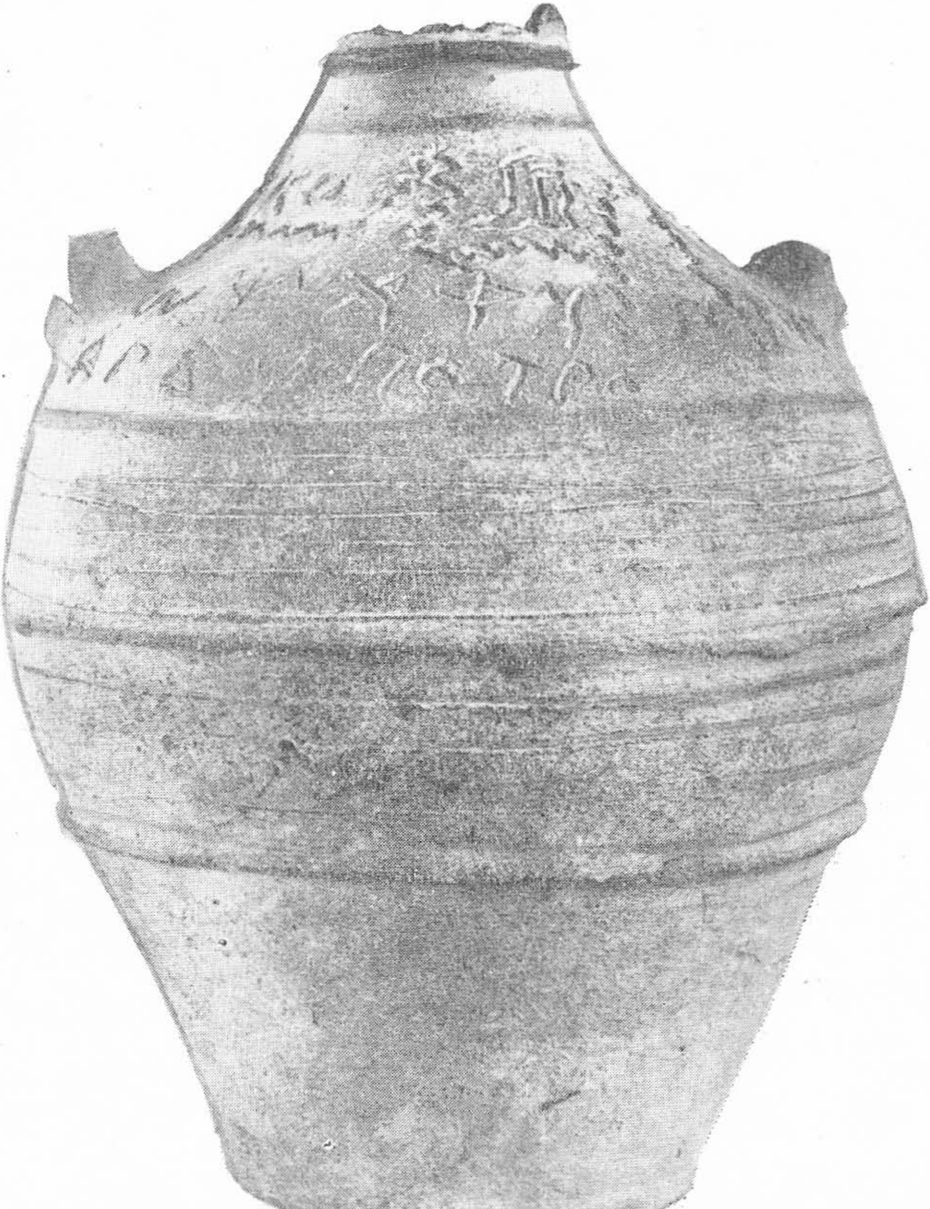

Fig. 1.

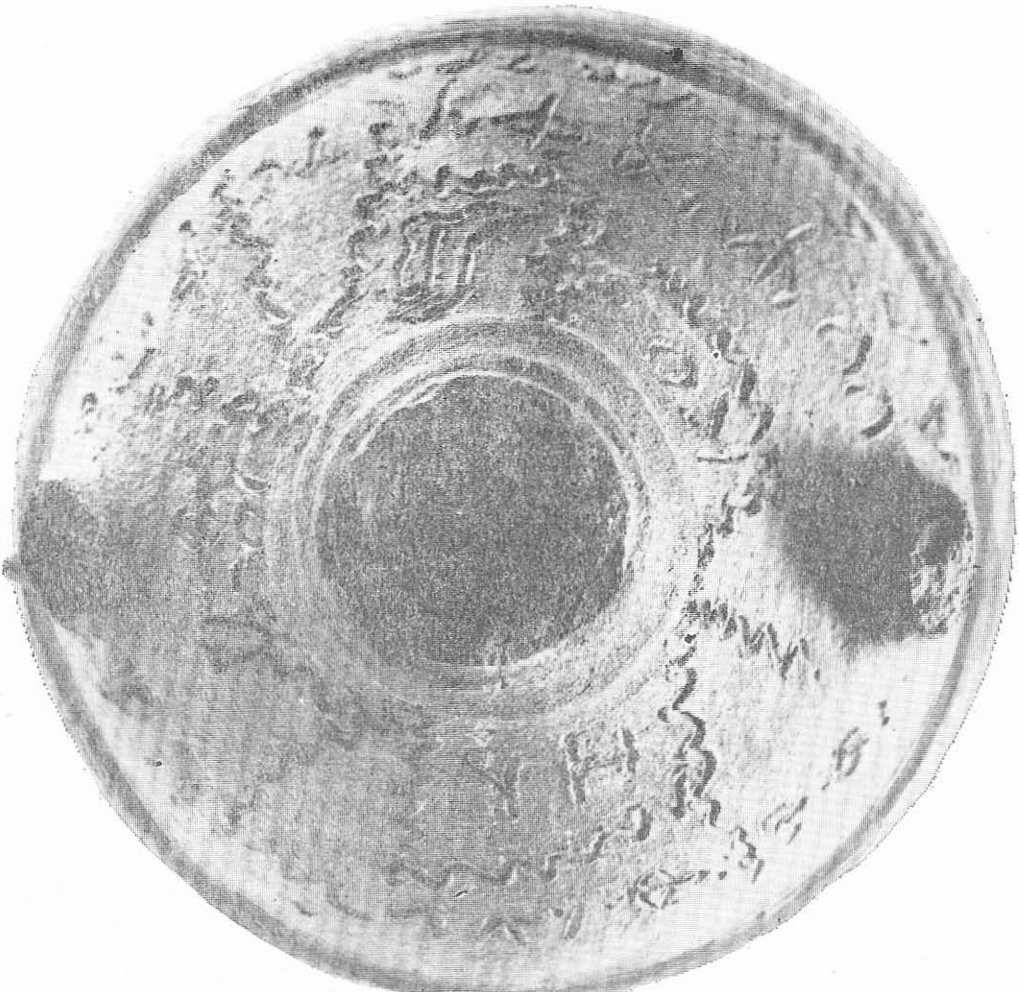

Fig. 2.

înseamnă că marca — *e* din PETRE este relevantă semantic, atît pentru un caz vocativ, cît și pentru un caz nonvocativ, după cum valoarea semantică de nominativ (deci de caz nonvocativ) face ca cele două forme diferite în planul expresiei — *Petru* — *Petre*, Dumitru — Dimitrie, să prezinte aceeași unitate în planul expresiei, adică să fie ambele forme sincretice, cu posibilitatea de a fi selectate atît în contexte de persoana a II-a, cît și în contexte de persoana a III-a.

Modul în care am supus instrumentării spectrul cazual al numelor proprii masculine, în general, și, în special, numele *Petre* și cele

asemănătoare cu el, prin operația distributiv-contextuală a lor în planul expresiei și al valorii semantice funcționale, nu ne dă posibilitatea să formulăm decît o singură concluzie : *onomasticul Petre, înscris pe urciorul de la Capidava în veacul al X-lea, este un nume românesc, reprezentînd fie semnătura olarului — care era român — fie numele celui căruia îi era destinat obiectul — care, în acest caz, era tot român.*

Numele proprii, în opoziție cu cele comune, au semnificația imediat legată de realitate, sînt actuale prin însăși definiția lor ; în termenii logicii ansamblelor, ele sînt designante, căci desemnează un element. Din acest punct de vedere, numele *Petre* seamănă cu un ambreior, care are și o valoare constantă numai în cazul că aparține emițătorului unui mesaj, că desemnează pe destinatorul unui mesaj aflat pe o axă temporală constantă, adică perpetuă, general valabilă. Aceasta este de fapt funcția denominativă a cazului nominativ care se constituie ca un mesaj-titlu. *Petre* este un asemenea nominativ-titlu, cu valoarea constantă ce evocă la fiecare decodaj obiectul de referință : persoana olarului care l-a scris ca nume al său — *nomen auctoris* — ori ca nume al viitorului proprietar al urciorului.

Intitulînd această încercare a noastră DE LA *TORNA, TORNA, FRATRE,* LA *PETRE,* ne-am dezvăluit și strategia metodologică pe care am considerat-o cea mai potrivită pentru a găsi cît mai multe puncte de sprijin într-o zonă de cercetare lingvistică situată dincolo de frontierele în care asemenea operații se pot sprijini pe un eșantion de dimensiunile unui corpus suficient de întins, pentru a genera maximum de certitudine a rezultatelor. Luate separat, fiecare dintre cele două eșantioane sînt niște *ipoteze* privind ființa limbii române în a doua jumătate a primului mileniu, în care limba noastră s-a format și și-a dobîndit individualitatea statutară funcțională ; adunate împreună, formează însă un eșantion-context al cărui comentariu degajă, după părerea noastră, o remarcabilă doză de certitudine.

Rămîne ca noi descoperiri de eșantioane de limbă, care să se dovedească a fi părți ale inventarului lingvistic românesc din perioada de început a limbii noastre naționale, să se adauge la cele comentate mai sus și să se întărească încrederea noastră în adevărurile pe care le-am afirmat și le-am susținut, pentru a consolida unele flancuri, mai slabe în argumente privind istoria poporului și a limbii lui, în teritoriul istorico-geografic și lingvistic național românesc.

DE TORNA, TORNA, FRATRE À PETRE NOM D'UN ROUMAIN DE LA DOBROUDJA AU Xe SIÈCLE.

Résumé

Est reprise la discussion concernant le nom *Petre,* incisé sur le vase découvert à Capidava en 1957. Après avoir décrit la partie supérieure du vase, l'auteur en présente l'inscription :' les lettres *M.* Θ, *NH, KO,* ensuite l'alphabet grec, écrit par

ordre inverse, dont on a omis la littre η, et, enfin, le nom πέτρε. L'inscription est un exercice d'écriture du céramiste. Il est possible que les parlants d'une langue, lesquels apprennent à écrire, s'assimilent les habiletés et les accoutumances du codage graphématique dans une langue étrangère. S'impose, sous son aspect écrit, la langue d'une culture supérieure ou la langue des textes religieux. Etant question de la langue liturgique, le potier *Petre* de Capidava, au Xe siècle, avait d'élémentaires notions d'écriture en grec et en caractères grecs, bien que cette langue ne fût pas sa langue maternelle. Peut-être que, sur le territoire roumain, pendant l'époque de la formation du roumain, il y avait une situation plurilingue. Le processus de romanisation dont on connait les limites — le latin et la langue des textes du XVe siècle-a passé à travers une periode bilingue. Le proto-roumain reconstitué représente une abstraction. La seule attestation d'un idiome roman, qui n'était plus le latin, dans ces parages, au VIe siècle, est l'expression allocutive très connue *torna, torna, fratre*. C'est un échantillon de parler populaire — familier de l'idiome roman des autochtones. La formule d'adresse *frater-fratre* est un pseudo-allocutif qui ne marque pas le degré de parenté du destinataire, mais a une fonction connotative de mobilisation de l'interlocuteur.

Le mot *torna* qui, dans la langue des autochtones contenait une information inoffensive, dans le langage des commandements a pu transmettre une information spéciale et a provoqué dans les rangs de ceux qui parlaient d'utres idiomes, mais connaissaient le langage des commandements, les effets d'un ordre de retraite.

Petre, le nom incisé sur le vase de Capidava est lui aussi un mot roumain — nom propre. *Petru* et son étymon *piatră* (pierre) sont attestés par les premiers textes roumains. *Petre* ne peut pas être pris pour élément d'une prière en grec car dans ce cas-là à côté de lui aurait du apparaître également *Paul*. *Petre* ne peut pas être un vocatif puis-qu'il n'est pas sélecté dans un contexte spécifique pour la conversation, presentant des séries de IIe personne. De nombreaux noms propres masculins ont demeuré en roumain sous la forme du vocatif, sans continuer à avoir une fonction allocutive mais pouvant être sélectés dans des contextes de IIIe personne (Gheorghe, Grigore, Ilie, Tănase, Moise, Nicolae, Vasile e.a.d.s.).

La conclusion qui s'en impose c'est que l'onomastique *Petre*, inscrit sur la cruche de Capidava au Xe siècle est un nom roumain, réprésentant la signature du potier.